

Kritiken av 2013 års mineralstrategi och framväxten av ett alternativ

Jonas Anshelm and Simon Haikola

Book Chapter

Cite this chapter as:

Haikola, S., Anshelm, J. Kritiken av 2013 års mineralstrategi och framväxten av ett alternativ, In Anshelm, J., Haikola, S. (eds), *Svensk gruvpolitik i omvandling: Aktörer, kontroverser, möjliga världar*, Gidlunds förlag; 2018, pp. 55-75. ISBN: 9789178443925

Copyright: Gidlunds förlag

The self-archived postprint version of this journal article is available at Linköping University Institutional Repository (DiVA):

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-152674>

Kapitel 2.

Kritiken av 2013 års mineralstrategi och framväxten av ett alternativ

I februari 2013 presenterade den borgerliga regeringen Sveriges första mineralstrategi, med det uttalade syftet att skapa bättre förutsättningar för gruvnäringen i landet. Tillkomsten av mineralstrategin var delvis en följd av att EU uppmanat medlemsländerna att utveckla nationella planer för att säkerställa mineralproduktionen, att den inhemska oppositionen ledd av Socialdemokraterna i hårdföra ordalag anklagat regeringen för passivitet på området, att fackföreningsrörelsen under flera år utövat påtryckningar och att gruvindustrin, framförallt genom Svemin, ägnat omfattande lobbyingarbete åt att påverka regeringens mineralpolitik. Således var marken väl förberedd när statsminister Fredrik Reinfeldt i ett uppmärksammat uttalande liknade de svenska malmfyndigheter vid Norges oljetillgångar och regeringen framhöll att en ökad malmbrytning var av mycket stor betydelse för att stärka den nationella ekonomiska tillväxten i allmänhet, och de norrländska glesbygdskommunernas ekonomiska liv i synnerhet. Synen på statens roll var alltigenom nyliberal i regeringens mineralstrategi. Staten skulle stimulera ekonomisk konkurrens och underlätta globaliserad kapitalackumulation genom att undanröja hinder, exempelvis lokalt motstånd, skatter och hämmande regelverk, samt genom satsningar på utbyggnad

av infrastruktur, forskning, kompetensförsörjning, utbildning och andra former av indirekt industristöd. Härigenom skulle ett gott affärsklimat och fördelaktiga investeringsvillkor kunna skapas, och utländska gruvbolag lockas att etablera sig i landet. Ekonomisk tillväxt, internationell konkurrenskraft, effektiviserad och intensifierad gruvdrift samt en ökad malmproduktion pekades ut som självklara och oomtvistliga gemensamma mål för alla berörda parter, medan medlet för att uppnå detta främst uppgavs vara ökad samverkan mellan privata och offentliga aktörer samt civilsamhället. Att någon skulle kunna ha andra mål och därför vara ovillig att samverka nämnades inte. Däremot framhölls genomgående vikten av att staten genom information och dialog i form av organiserade samråd agerade proaktivt för att se till att konflikter kring mineralstrategin inte uppstod. En av regeringens konkreta åtgärder var därför att tillsätta en nationell samordnare med ansvar för att sammanföra och stärka dialogen mellan aktörer i de områden av Sverige som berördes av planerna på en gruvexpansion. Åtgärden motiverades av en deklarerad förvissning om att bristande samsyn mellan berörda parter utgjorde ett av de största hoten mot att de möjligheter som malmtillgångarna innebar tillvaratogs. Strategin förutsatte explicit att samsyn och intressegemenskap utgjorde det enda rationella förhållningssättet, eller kanske till och med det naturliga, varför medlet för att skapa »gemensamma målbilder« angavs vara ökad kunskap genom tydlig och saklig information. Den vikt som regeringen tilldelade detta markeras av att ordet samverkan och synonymer till det, som »samspel« eller »samklang«, återkom mer än tjugo gånger i mineralstrategin.

Mineralstrategin rymmer flera uppenbara och fundamentala självmotsägelser. Om den fria konkurrensen på en marknad är det effektivaste sättet att organisera en ekonomi och politisk reglering av marknadsmekanismerna är skadlig, hur kan då alla förslag på åtgärder för att med statliga medel underlätta för gruvbolagen motiveras? Om det föreligger en självklar och oomtvistlig intressegemenskap kring målen med den svenska gruvpolitiken, varför behöver regeringen i så fall tillsätta en nationell samordnare, idogt upprepa betydelsen av att skapa samverkan genom fördjupad dialog och därtill hävda att bristen på samsyn utgör ett av de största hoten mot gruvindustrin i Sverige? Vad mineralstrategin kommunicerar

genom dessa självmotsägelser, utan att det en enda gång nämns explicit, är att det faktiskt föreligger omfattande intressemotsättningar och värderingskonflikter beträffande gruvnäringens planerade expansion i Sverige, att marknadsmekanismerna inte förmår överbygga dessa, och att regeringen ser det som en nationell angelägenhet att intressemotsättningarna därför upphävs genom statens försorg.

Värderingskonflikterna skrivs ut ur mineralstrategin genom att de lokala platser där gruvbrytning äger rum eller planeras aldrig görs närvarande. Rummet representeras huvudsakligen genom ord, kartor, diagram, tabeller och fotografier på mineraler och gruvor. Endast på 2 av 26 bilder förekommer människor. På en av dessa granskar en bortvänd geolog borrhärnor. På den andra står en gruvarbetare framför ett fordon. Personen på bilden når inte ens upp till centrum av fordonets framhjul. Bilden illustrerar på ett närmast övertydligt sätt människans litenhet i förhållande till den jättelika maskinen och gruvprojektet. Hon blir en svårupptäckt detalj i sammanhanget, och ändå tyder hennes kroppshållning på en stolthet över vilka krafter hon förmår sätta i rörelse och kontrollera. Det vilar något obevekligt över bilden.

Bilder på människor som lever på de platser där gruvbrytning sker eller planeras ske saknas helt. Kultur, tradition och hemmahörighet knuten till en plats har ingen relevans i regeringens mineralstrategi och representeras därför inte överhuvudtaget. De platser som gruvnäringens expansion är tänkt att ta i anspråk beskrivs i mineralstrategin enbart som abstrakt rum, för att använda Henri Lefebvres begrepp. De representeras exempelvis av punkter på kartor eller linjer i diagram för att återge den materiella verkligheten. Denna reduktionistiska och abstrakta rumsbeskrivning inbegriper inte hur människor lever och erfar rummet; den är tömd på känslor, identitets- och meningsskapande i förhållande till de berörda specifika platserna. Därigenom kan också intressemotsättningarna och värderingskonflikterna hållas utanför beskrivningen. Dessa smyger sig dock in bakvägen, i det utsagda. De finns närvarande i orden och bilderna som en skugga.

Det antagande om meningsmotsättningar och lokalt motstånd som på så vis implicit genomsyrar mineralstrategin visade sig dock snart vara välgrundat. Regeringens målsättningar och åtgärdsför-

slag möttes omgående av ett utbrett lokalt motstånd och en genomgripande kritik. Detta tog sig uttryck i protestmarscher, demonstrationer, ockupationer och omfattande opinionsyttringar i alla former av media riktade mot aktuella gruvprojekt runt om i landet och mot den nya mineralstrategin. Gruvetableringarna blev för första gången en nationell miljöpolitisk angelägenhet, en stridsfråga av ansevärda proportioner med förmåga att hårbärga meningsmotsättningarna kring det industrikapitalistiska samhällets miljökonsekvenser. Oppositionen växte framförallt fram bland lokala motståndsgupper som tog strid för sin lokala miljö, sin hembygd och sitt sätt att leva. Dessa grupper slöt sig samman i ett nätverk och miljöorganisationer och enskilda kulturskribenter gjorde gemensam sak med dem, liksom Miljöpartiet och Vänsterpartiet. Kritiken av regeringens mineralstrategi och den nya gruvpolitiken kommer i det följande att göras till föremål för analys, liksom den alternativa mineralstrategi som finns närvarande i kritiken.

Kritiken av gruvpolitikens miljökonsekvenser

I centrum för kritiken stod uppfattningen att regeringen prioriterade kortsiktiga vinstintressen för utländska gruvbolag på bekostnad av långsiktiga miljöhänsyn. Gruvdriften förklarades vara en av de mest miljöfarliga industriella verksamheterna och den nya mineralstrategin bedömdes leda till ödelagda landskap, uttömda naturresurser och förgiftning av lokala vattendrag. De enorma dagbrott som gruvindustrin skulle lämna efter sig, när malmfyndigheterna efter några decennier var uttömda eller när gruvdrift fick läggas ner på grund av olönsamhet, skulle innebära irreparabla ingrepp i landskapet. Särskilt Fältbiologerna, Turistföreningen och Svenska Naturskyddsföreningen påtalade dessutom att gruvindustrins anspråk på att bryta mineraler i anslutning till naturskyddsområden och nationalparker utgjorde hot mot unika naturvärden. Gruvindustrins historiskt belagda bristande respekt för naturvärden vittnade, hävdade kritikerna, om vad som stod att vänta om regeringens exploateringsstillvända politik fick råda. En miljöskuld skulle lämnas åt framtiden, som så många gånger tidigare. Kostnaderna för att sanera miljön efter att gruvprojekten avslutats skulle få

bäras av staten. De som drev den ekologiska kritiken längst gjorde gällande att gruvbrytningen var ett oroväckande exempel på industrisamhällets överutnyttjande av naturresurserna, i en tid då den globala resursförbrukningen redan motsvarade förbrukningen av 1,5 jordklot och de rika ländernas förbrukningsnivå om den blev global norm förutsatte tillgången till 3 jordklot. Gruvindustrins ekologiska fotavtryck förskräckte. Allt tal om miljövänliga gruvor förklarades vara lögnaktigt.¹¹⁶ Vissa av kritikerna drog sig inte för att beteckna gruvboomen i norra Sverige som ett »globalt organiserat övergrepp« på oförytterliga naturvärden och lokalbefolkningars rätt till sin kultur och sitt sätt att leva. Regeringens mineralstrategi var i detta perspektiv en del av en flera sekler lång kolonial politik och gruvboomen en del av »global jakt på jordens sista natur«. Det ymniga bruket av metaforer av detta slag visar på motståndsgruppernas höga tonläge och konfrontativa hållning. De tänkte inte tyst se på när deras hembygd »skövlades«.¹¹⁷

Det den kritiska opinionen framförallt vände sig emot var den kortsiktiga extraktivism som genomsyrade mineralstrategin och mineralagstiftningen. Lagen ansågs vara skriven med inriktning på att exploatering av en fyndighet alltid var önskvärd och mineralfyndigheter förstods som oändliga tillgångar. Mot extraktivismen ställde kritikerna en anti-extraktivism som gick ut på att öppnande av nya gruvor så långt som möjligt borde undvikas och att de ändliga naturresurserna borde få stanna i marken. Först måste resursanvändningen effektiviseras och uttaget av nya mineraler ur jordskorpan minskas radikalt. På sikt borde mineraler, liksom andra ändliga resurser, såsom fossila bränslen, fasas ut ur det hållbara samhället och ersättas med förnybara resurser. Överutnyttjandet eller »utplundringen« av ändliga naturresurser, som den svenska mineralstrategin uppmanade till, var på sikt ohållbart och skulle, hävdade kritikerna, leda till globala ekologiska sammanbrott. Regeringens ambitioner att förvandla Sverige till »Europas råvaruskafferi« drabbade enligt ett sådant synsätt inte enbart lokalsamhällen och naturvärden i Norrland, utan hade även globala implikationer eftersom de befäste och tillskyndade en form av naturumgänge som sedan åtminstone ett halvt sekel visat sig vara ytterst destruktivt. Den kortsiktiga vinstmaximeringen skulle komma att visa sig dyrbar; extraktivismen var en återvändsgränd och hade så

varit under åtskilliga decennier. Ändå framhärddade den svenska regeringen med sin »naiva« utvecklingsoptimistiska determinism, som enbart kunde förstås som ett slags kulturell blindhet. Det ansvarsfulla och långsiktiga samhällsbyggandet var helt oförenligt med den extraktivism som aldrig skulle kunna försvaras inför kommande generationer.¹¹⁸

Frågan om framtida generationers rättigheter återkom som en moralisk replipunkt för kritikerna av mineralstrategin. Såväl Fältbiologerna och Turistföreningen som Miljöpartiet och de samlade lokala motståndsgруппerna reste den fundamentala frågan om vem malmfyndigheterna tillhörde och besvarade den med att de i lika hög grad tillhörde framtidens medborgare som samtidens. Härav följde slutsatsen att dagens politiker inte hade moralisk rätt att besluta om en hastig exploatering av de svenska mineraltillgångarna under några få decennier. Ett sådant agerande uppgavs aldrig kunna försvaras inför framtidens medborgare, utan alla beslut som togs idag måste vara gynnsamma även för flera generationer fram i tiden. En kortsiktig extraktivism innebar orimliga och oacceptabla begränsningar i framtida medborgares levnadsbetingelser, och detta gällde såväl deras tillgång till mineraler som till de omistliga naturvärden som Sverige förbundit sig att bevara, men nu stod berett att ödelägga.¹¹⁹ Nätverket Budkaveln, som bestod av lokala motståndsgруппer från olika delar av landet, sammanfattade i ödesmättade ordalag kritikernas hållning på denna punkt:

I det ögonblick en nation väljer att enbart se kortsiktigt har den förlorat sin tacksamhet till sina förfäder och respekten för de efterkommande och en av nationens själva grundvalar är då upplöst – låt inte detta bli vårt eftermäle.¹²⁰

Vad kunde då enligt kritikerna göras för att motverka regeringens mineralstrategi och hur borde mineralfrågan hanteras istället? Den nya mineralstrategin föregicks av omfattande kritik från framförallt gruvindustrins representanter mot långvariga och svårförutsägbara miljötillståndsprövningar. Regeringen hörsammade denna kritik och utlovade »effektivare« miljöprövningar och förkortade handläggningstider.¹²¹ Fältbiologerna, Naturskyddsföreningen, Miljöpartiet och företrädare för de lokala motståndsgруппerna hävdade att detta i praktiken innebar en försvagning av miljölagstiftningen

och att det var helt fel väg att gå. Snarare borde miljöprövningen stärkas, ges en avgörande betydelse redan i inledningen av den totala tillståndsprocessen och inrymma en miljökonsekvensbeskrivning omfattande de kommande hundra åren. Att miljöprövningen enligt befintligt regelverk gjordes i slutet av tillståndsprocessen, när alla andra beslut redan var fattade, innebar att den i praktiken blev verkninglös. De folkliga protesterna mot gruvprojekt runt om i landet förstods som ett tecken på att miljölagstiftningen urholkats och Miljöbalkens ställning i samband med specifika rättstvister avsevärt försvagats, något som omgående påkallade att miljöhänsynens rättsliga ställning återupprättades. Ytterligare liberalisering på området skulle, enligt kritikerna, på ett förödande sätt göra den rättsliga processen ännu mer exploateringsvänlig och närmast poänglös.¹²²

Utöver skärpningen av miljöprövningen var det enligt mineralstrategins kritiker av yttersta vikt att återanvändning av redan extraherade metaller förbättrades avsevärt. Såväl företrädare för Fältbiologerna som för Miljöpartiet deklarerade att gruvpolitiken i första hand borde inriktas på att minska konsumtionen av metaller, i andra hand på att stimulera återanvändning av redan brutna metaller som nu blivit avfall, i tredje hand på att öka utvinningen från befintliga slagghögar och gruvor, och endast i sista hand på att etablera nya gruvor efter en rigorös miljöprövning. Regeringens mineralstrategi kritiserades för att den hade den omvända prioriteringsordningen och underskattade metallåtervinnningens enorma potential. I själva verket utgjorde rivna byggnader, avlagd teknisk utrustning, skrotupplag, soptippar, urkopplade ledningsnät och uttjänt infrastruktur ansenliga metalltillgångar som på ett miljövänligt sätt kunde nyttiggöras och ersätta anläggandet av nya gruvor. På denna punkt fick opinionen stöd av kritiska forskare som framhöll att regeringens subventioner och regelverk systematiskt gynnade nyproduktion av metaller och missgynnade återvinning. Med ett omvänt förhållande skulle återvinningsindustrin kunna expandera avsevärt, medan en viss del av prospekteringen och exploateringen av nya mineralfyndigheter blev överflödig. Kritikerna talade således för en helt omvänd gruvpolitisk logik, som de hävdade var långsiktigt hållbar.¹²³

Till detta kom att den kritiska opinionen överlag gjorde gällande att det fanns en alternativ användning av de markområden som

gruvindustrin ville ta i anspråk och att denna användning var ekologiskt, socialt och ekonomiskt långsiktigt hållbar. Samer, turismföretagare och miljöaktivister var överens om att en varsamt nyttjad och bevarad natur var av betydligt större värde än en som exploaterats av gruvindustrin. Att lantbruk, fiske, rennärning och turism som genererade långsiktig och hållbar sysselsättning hotades på grund av kortsiktiga gruvintressen tolkades genomgående som uttryck för en förlegad exploateringsinriktad industripolitik. Det hållbara nyttjandet av naturresurserna borde prioriteras. Om sysselsättningspolitiska aspekter skulle läggas på hur de områden som gruvindustrin prospekterade borde utnyttjas vore det mer rimligt att se till lokal matproduktion, naturvård och friluftsliv- och ekoturism. Det var där som den stora potentialen för långsiktig regional utveckling fanns, och inte inom en gruvindustri som på ett par decennier uttömde mineraltillgångarna och ödelade naturen, och därmed de alternativa näringarnas framtidsutsikter. Den svenska besöksnäringens bidrag till statskassan och förmåga att generera sysselsättning överskred med bred marginal vad gruvindustrin någonsin skulle vara mäktig, men för att denna ekologiskt hållbara näringsgren skulle kunna bestå i fjällområdena förutsattes, enligt gruvmotståndarna, att en oförstörd natur och en bevarad samisk kultur kunde garanteras och inte hotades av gruvindustrins exploateringsintressen. En oexploaterad unik fjällmiljö var helt enkelt i alla avseenden betydligt mer värd än vad gruvverksamheten någonsin skulle kunna bli, och det framstod för kritikerna som närmast tragiskt att regeringen inte förmådde att förstå detta, utan var fångad i en obsolet industri-fatalistisk föreställningsvärld. Mot bakgrund av denna förvisning kunde så olika aktörsgrupper som småföretagare inom fisketurism, samebyar, fältbiologer, riksdagsledamöter för Miljöpartiet, och vissa nationalekonomer förenas i sina protester mot regeringens mineralstrategi.¹²⁴

Några röster, framförallt bland Fältbiologerna och inom Budkaveln, var beredda att ta ytterligare steg och generalisera sin kritik till att gälla masskonsumtionssamhället i dess helhet. För dem framstod mineralstrategins antagande om ett ständigt ökande behov av mineraler som ett uttryck för att gruvpolitiken baserades på »överkonsumtion och slit-och-släng«. Nödvändigheten av ett förändrat levnadssätt illustrerades av den mineralstrategi som utgick från att

det var möjligt att fortsätta med »tillväxthetsen« och leva över sina tillgångar. Djupast sett bottnade således väsentliga delar av oppositionen mot regeringens mineralstrategi i en fundamental kritik mot det samtida samhällets värdegrund, varför tankar om nödvändigheten av en djupgående mentalitetsförändring kom att utgöra den allmänna idéram inom vilken de oppositionella kraven på specifika åtgärder härbärgerades.¹²⁵

Kritiken av gruvpolitikens socioekonomiska konsekvenser

Till den ekologiska kritiken fogade de som opponerade sig mot regeringens mineralstrategi en rad ekonomiska invändningar. Den nya svenska gruvpolitiken beskrevs helt enkelt som en fruktansvärt dålig affär, byggd på en rad felaktiga antaganden. Idén att den nya gruvpolitiken skulle gynna statsfinanserna och glesbygdsutvecklingen förstods genomgående som bottenlöst naiv och en produkt av doktrinärt marknadstänkande snarare än kunskap om gruvnäringen. Med tanke på att de utländska bolag som lockades att etablera sig i Sverige endast behövde betala 0,5 promille till staten i mineralskatt och ofta kunde undvika att betala bolagsskatt hävdade kritikerna att svenska naturtillgångar i stort sett bortskänktes till multinationella bolag. Samtidigt ådrog sig stat och kommuner stora kostnader för utbyggnad av infrastruktur, forskning, utbildning och offentligt service. Till detta kom ofta de långsiktiga ekonomiska kostnaderna för att hantera de miljöskador som konkursade gruvbolag lämnade efter sig när gruvorna lagts ner. En tänkbar vinst vore om den lokala sysselsättningen och skatteunderlaget gynnades. Tyvärr var den positiva effekten för den lokala ekonomin i detta avseende kortvarig, medan alternativa näringsfång, som ren- och besöksnäring, riskerade att få se grunden för sin existens elimineras för alltid. Den nya svenska gruvpolitiken vilade således helt och hållet på den nyliberala statens grundprincip att tillgångar ska privatiseras och riskerna förstatligas. Detta befanns av kritikerna vara ekonomiskt förkastligt och borrhålen i Europas sista vildmark skulle enligt en röst komma att »framstå som ett monument över människans dumhet«. På denna punkt fick kritikerna stöd från

flera framträdande svenska ekonomer som hävdade att gruvjobben med regeringens politik skulle visa sig bli ytterligt »dyrköpta«, att villkoren för utländska gruvbolag gjorts orimligt gynnsamma och att mineralskatten borde höjas för att täcka statens och kommunernas kostnader. Regeringens nyliberala önsketänkande om marknadsmekanismernas välsignelser föreföll helt oförenligt med dess industrimoderna satsningar på att med hjälp av omfattande statliga subventioner skapa ett gott affärsklimat för basindustrin, och därigenom lägga grunden för ekonomisk tillväxt och sysselsättning i glesbygden. Det framstod enligt såväl de lokala motståndsgrupperna som vissa kritiska ekonomer som om mineralstrategin helt enkelt var illa genomtänkt och att den gav uttryck åt ideologisk förblindning snarare än rationellt ekonomiskt kalkylerande.¹²⁶ Till stöd för detta kunde kritiker peka på Näringsdepartementets deklamationer om att regeringens gruvpolitik vägledades av en ideologisk övertygelse om att staten var olämplig som ägare av företag, och att »fri konkurrens« borde råda.¹²⁷

Fredrik Reinfeldt hade frankt deklarerat att mineraltillgångarna utgjorde Sveriges motsvarighet till Norges oljefyndigheter och att dessa följaktligen skulle utgöra grunden för landets framtida välstånd. Som många av kritikerna påtalade rimmade påståendet sällsynt illa med den svenska gruvpolitiken. I Norge användes oljeinkomsterna för att bygga upp en oljefond och långsiktigt stärka den inhemska ekonomin, medan den svenska gruvpolitiken i princip gick ut på att låta alla bolag som var intresserade exploatera de inhemska mineralerna, utan att betala skatt, och föra ut vinsterna ur landet samtidigt som statliga medel användes för att ge verksamheten omfattande industristöd. Nationalekonomen Hans Lööf var en av dem som betecknade detta som en kolonial politik som vilade på en »typisk u-landskalkyl«, dvs att fattiga länder försörjde den rika världen med råvaror till en låg kostnad. Det knappast någon tyckte sig kunna förstå var dock varför Sveriges regering skulle göra sitt yttersta för att med subventioner locka utländska bolag att kolonisera Norrland och därtill skänka bort svenska naturtillgångar, ruina unika naturvärden och försämra förutsättningarna för hållbara näringsfång, som besöksnäringen och rennärigen, utan att vinna något på det. En tillfällig och begränsad ökning av sysselsättningen i norrländska glesbygdskommuner var knappast en tillräcklig förkla-

ring. Vissa kritiker påtalade att politiken låg i linje med den sedan länge etablerade ekonomisk-politiska föreställningen om Norrland som »en råvaruhamn« eller »ett råvaruskafferi«, men det var ändå något som inte stämde. Det var ju inte staten som skulle berika sig, utan utländska riskkapitalbolag. Den svenska gruvpolitiken framstod mot denna bakgrund som resultatet av en utdaterad nyliberal ideologi, där gynnsamma villkor för företagen, en globaliserad kapitalackumulation och goda investeringsförhållanden per automatik antogs generera regionalt nyföretagande, lokal sysselsättning och en blomstrande nationell ekonomi, »som om globaliseringen aldrig ägt rum«. ¹²⁸

Prospekteringsbolagens affärsidé framstod i detta sammanhang som särskilt provocerande för den nya gruvpolitikens kritiker. I en näringsgren som dominerats av stora statliga bolag med långsiktiga ekonomiska och sociala åtaganden kom nu internationella riskkapitalbolag med kortsiktiga vinstintressen att spela en framträdande roll. Prospekteringsbolagen saknade, enligt kritikerna, både kapital och kunskaper för att starta en gruva. Vad de syftade till var snarare att erhålla en koncession och sälja den vidare till ett företag som hade möjlighet att ta en gruva i drift. Många av bolagen som provborrade och planerade för gruvor på olika platser runt om i Sverige ansågs av kritikerna snarare vara ute efter att öka värdet på den egna aktien och locka till sig riskkapitalister, än att producera malm. Gruvboomen förstods således som till stor del spekulationsdriven, av vissa till och med som en »gruvbubbla«, att likna vid 1990-talets IT-bubbla. Regeringens stora misstag var i ett sådant perspektiv att den felaktigt tolkade de kortsiktiga spekulationsintressena som långsiktiga investeringsintressen, som skulle gynna sysselsättning och tillväxt, och därför bidrog till att haussa upp spekulationsvågen genom att stimulera den med statliga medel och subventioner. De utländska riskkapitalbolagens vinstintressen kom därmed enligt mineralstrategins samlade kritiker att prioriteras på bekostnad av lokal kultur, social välfärd och ekologiska hänsyn. Den nya gruvpolitiken anklagades för att ensidigt gynna »utländska brevlådeföretags aktiekurser« istället för de svenska riksintressen som den påstod sig värna. Formuleringar som gick ut på att naturtillgångar som tillhörde hela svenska folket och kommande generationer skänktes bort till utländska riskkapitalister återkom gång

på gång. Även företrädare för Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Socialdemokraterna beklagade sig över »kvartalskapitalismens« intåg i svensk gruvnäring och hävdade att regeringen bar ansvar för detta, och Sametinget frågade sig hur det kunde komma sig att »utländska riskkapitalisters vinstintressen« kunde väga tyngre än samernas rätt till sitt land. Motiven för denna ordning tedde sig svårbegripliga. Det var en annan sak om striden stod mellan olika legitima riksintressen, men nu var det ju inte ens det saken gällde, trots att regeringen påstod att så var fallet. Denna omständighet kunde användas och användes genomgående av den kritiska opinionen för att miss-
tänkliggöra den nya gruvpolitiken.¹²⁹

Flera kritiker påtalade i linje därmed mineralstrategins konsekventa okänslighet för platsens egenart, det levda rummet, och landsbygdsekonomens sårbarhet i förhållande till den globala kapitalackumuleringen. Gruvboomen förstods inom ramen för ett sådant perspektiv som ett hot mot hela regioners förutsättningar att skapa »en hållbar regional utveckling«. Gruvnäringens dominans på de aktuella orterna skapade en sårbarhet i lokalsamhällets ekonomi, en likriktning och beroendeförhållanden som på sikt skulle komma att visa sig förödande. Efter ett par decennier när mineralfyndigheterna var uttömda skulle lokalsamhällena stå där med förödda naturvärden, svårhanterliga miljöskador, förstörda förutsättningar för alternativa näringsfång, arbetslöshet och en lokal ekonomi slagen i spillo, medan gruvbolagen flyttade sin verksamhet till annan ort.¹³⁰ Oppositionspolitiker från norra Sverige vände sig emot denna ordning och reste krav på att vinsterna från gruvbrytningen till viss del återinvesterades i regionen, och inte enbart slussades ut ur landet. Företrädare för Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Vänsterpartiet deklarerade tillsammans med Sametingets ungdomsråd:

Hela »gruvboomen« verkar vara en uppgörelse mellan branschen och regeringen där vi andra sitter på åskådarplats. Det beror också på att det saknas en nationell politik som ger stöd för en alternativ utveckling för avfolkningskommuner. Faktum är till exempel att besöksnäringen idag har ett större exportvärde än gruvindustrin. Ändå gynnar regeringen gruvnäringen framför andra och fortsätter därmed att låsa in stora delar av Norrland i ett beroende av de snabba men kortsiktiga arbetstillfällena som en gruva ger. »Gruv-

boomen« bekostas socialt, kulturellt, ekologiskt och ekonomiskt av lokalsamhället medan vinsterna försvinner därifrån. Det är en ohållbar utveckling för hela Norrland och Sverige.¹³¹

Påståendet att lokalsamhällena långsiktigt gick med förlust som en följd av den nya gruvpolitiken så länge uttaget av naturresurser inte motsvarades av återinvesteringarnas volym återkom gång på gång. Kommunerna tvingades ta på sig ett stort ansvar för infrastruktur och samhällsservice samtidigt som de ställde sina naturtillgångar till förfogande, men fick en mycket ringa del av det tillbaka. Det förelåg ett slags utpressningssituation som helt ignorerades av regeringen. Det rådde en djup upprördhet över detta förhållande bland lokala oppositionspolitiker, lokala motståndsgupper och företrädare för samernas intressen. De mest radikala rösterna bland dessa tvekade inte att beteckna den rådande ordningen som ett utslag av en oförsvarbar kolonial politik som innebar att människor i den norrländska periferin skulle vara tacksamma för de arbetstillfällen de kunde få och att ingreppen i naturen och lokalsamhällena inte innebar några förluster, bara vinster.¹³² Vissa skribenter framhöll dessutom att regeringens politik föreföll vila på ett obsolet antagande om att gruvbrytning genererade lokal sysselsättning, kommunala skatteintäkter, blomstrande lokalsamhällen och ett allmänt regional ekonomiskt uppsving. Framtidens gruvor skulle dock snarare fungera som »oljeplattformar« på land, där de anställda flögs in, var bosatta och betalade skatt på annan ort, och aldrig integrerades i lokalsamhällena. Denna dramatiska förändring, som följde ett internationellt mönster, innebar att gruvorerna enbart skulle utgöra platser för extraktion och att de på sikt skulle dräneras ekonomiskt.¹³³ För att motverka detta föreslog flera kritiker att mineralskatten höjdes väsentligt och att en gruvfond, liknande Norges oljefond, inrättades för att kompensera kommunerna och täcka deras kostnader för infrastruktur, samhällsservice och omställning till långsiktig hållbarhet.¹³⁴ Något oväntat fick de stöd av två nationalekonomer, Jesper Roine och Daniel Spiro, som i en rapport till Expertgruppen för offentlig ekonomi argumenterade för att en gruvfond borde inrättas för att säkerställa att framtida generationer fick del av inkomsterna från dagens gruvbrytning och inte lämnades att bära kostnaderna för de långsiktiga miljöeffekterna av gruvprojekten.¹³⁵

Sammanfattningsvis kan således konstateras att mineralstrategins kritiker inte enbart ifrågasatte dess ensidiga ekonomiska tillväxttänkande och doktrinära nyliberala trosföreställningar om marknadsmekanismernas universella välsignelser, utan samfällt även påtalade dess grundläggande ekonomiska irrationalitet. Vare sig glesbygdsutvecklingen eller statsfinanserna skulle gagnas av en strategi som förbisåg behovet av en långsiktigt ekonomisk utveckling i hela landet, och kortsiktigt premierade investeringsvillkoren för utländska riskkapitalbolag.

Kritiken av gruvpolitikens etniskt-kulturella konsekvenser

Den emotionellt sett mest laddade kritiken av mineralstrategin var dock trots allt den som rörde dess etniskt-kulturella konsekvenser. Vid en internationell gruvkonferens i Stockholm fick Clive Sinclair-Poulton, styrelseordförande i Beowulf Mining, frågan om vad lokalbefolkningen ansåg om gruvplanerna i Kallak utanför Jokkmokk. Han visade en bild på ett kalhygge och svarade med en motfråga: »What local people?« Händelsen kom för den kritiska opinionen att symbolisera gruvbolagens och regeringens brist på respekt för den lokala, särskilt den samiska, kulturen,¹³⁶ och gruvprojekten förstods då som en del av en pågående kolonialisering av samernas land, Sápmi. Representanter för samebyar och olika samiska organisationer beskrev den nya svenska gruvpolitiken som kanske den mest »aktiva kolonialiseringen av de samiska områdena någonsin«. Att den svenska staten trots protester fortsatte stödja utländska gruvbolags exploatering av renbetesmarkerna framstod i ett sådant perspektiv som en intensifiering av den kolonialism som pågått sedan 1500-talet. Den svenska kolonialiseringen av sameland hade historiskt sett varit en jämförelsevis fredlig process, där den samiska och svenska kulturen trots allt kunnat leva sida vid sida. Vid en internationell jämförelse kunde den svenska statens assimileringspolitik sägas ha vilat på förhållandevis mildt, om än orättfärdigt, våld. Med den nya gruvpolitiken hade, enligt de samiska organisationerna en väsentlig upptrappning, som riskerade att ödelägga den samiska kulturen, ägt rum. Att den svenska regeringen som protesterade

mot kolonialisering och förtryck av ursprungsbefolkningar i andra delar av världen förde en aggressiv inhemsk kolonialiseringspolitik beskrevs i sammanhanget som ett uttryck för en skamlig dubbelmoral. Att aktivister som motsatte sig Beowulf Minings provborrningar i renbetesområden utanför Jokkmokk dömdes för egenmäktigt förfarande kunde i ett sådant sammanhang framställas som djupt ironiskt och tragiskt, ty vem var den rättmätige ägaren till naturresurserna i de landområden som samerna nyttjat i över tusen år, långt innan det fanns någon svensk stat. När skulle staten och gruvbolagen ställas inför rätta för att egenmäktigt ha tillskansat sig annans egendom, och när skulle domen över svensk »gruvkolonialism« falla?¹³⁷

De samiska organisationerna gjorde gällande att gruvnäring och rensköttsel inom vissa områden i Norrland inte var förenliga, utan att den nya svenska gruvpolitiken skulle komma att omöjliggöra fortsatt rennäring och därmed ödelägga den samiska kulturen. På några decennier skulle en mer än tusenårig kultur slås i spillror genom att samernas identitetsskapande och traditionsöverföring ointetgjordes. Konflikten stod egentligen inte mellan samiska och svenska samhällen, som efterhand utvecklade former för samexistens och ömsesidigt utbyte, utan mellan en för Sverige unik och värdefull urfolkskultur å ena sidan och en utländsk gruvindustri som inte ansågs berika landet å den andra. De samiska organisationerna uppgav mot denna bakgrund att deras kamp i första hand inte gällde den lokala miljön, även om denna var nog så viktig, utan den egna kulturens »fortlevnad«. Hela samebyars fortsatta existens sattes på spel genom gruvprojekten, men också renskötelsen i Sareks nationalpark och på sikt även världsarvet Lapponia. Att näringsminister Annie Lööf inte ansåg att dessa invändningar utgjorde skäl att revidera mineralstrategin och den nya gruvpolitiken framhölls genomgående som bevis för regeringens bristande förståelse för samiska intressen, samekulturens värde för det svenska samhället och det samiska folkets rätt till sitt land.¹³⁸ Gruvpolitiken betecknades av vissa debattörer som »ovärdig« och prioriteringen av utländska gruvbolags kortsiktiga vinstintressen framför samekulturens långsiktiga fortlevnad som en »enorm kränkning«.¹³⁹ I detta sammanhang betonades gärna att det samiska samhället och rennäringen vilade på en respekt för naturen och ett långsiktigt utnyttjande av

naturresurserna utan att dessa förbrukades, till skillnad från gruvnäringens extraktivism som var inriktad på hastig förbrukning. Ändå gynnades den senare, trots alla utfästelser om ekologisk hållbarhet. Ekvationen gick inte ihop.¹⁴⁰

I detta läge tolkades de samiska protesterna av flera röster som uttryck för ett kulturellt motstånd som vittnade om en väckelse för den samiska gemenskapen. Vissa debattörer talade om en »norrländsk vår«, i analogi med den arabiska våren, andra om att gruvboomen varit en tändande gnista som gjorde att samiska byar och organisationer äntligen förenades i kampen för sin gemensamma överlevnad. Platser som Rönnbäck och Kallak sades ha förvandlats till symboler för denna kamp.¹⁴¹ Norrländska oppositionspolitiker och företrädare för samiska organisationer sammanfattade situationen i följande ordalag:

De här platserna har kommit att symbolisera motståndet mot den alltmer intensiva exploateringen av de av hävd samiska markerna. De har kommit att symbolisera en nytändning för den samiska kulturen, identiteten och självkänslan. Sametinget har nu enhälligt uttalat sig om att man inte godtar en fortsatt exploatering i den form vi ser idag.¹⁴²

Det retoriskt sett starkaste kortet som de som kritiserade mineralstrategins etniskt-kulturella konsekvenser kunde spela ut rörde dock urbefolkningars rättigheter. Företrädare för olika samiska organisationer gjorde gällande att den nya svenska gruvpolitiken stod i konflikt med de internationella konventioner om urfolks rättigheter som regeringen undertecknat, och hänvisade till uttalanden av FNs rasdiskrimineringskommitté som kritiserat Sveriges hantering av dessa rättigheter i samband med de storskaliga exploateringar som nu ägde rum i samiska områden. Högsta domstolen hade i flera mål fastslagit att samebyarna hade egendomsrätt till sina traditionella landområden och därav följde enligt såväl de samiska organisationerna som FN att samerna hade rätt att säga nej till gruvor. Sápmi borde helt och hållet förvaltas av samerna och i en rättsstat borde inte gruvintressen tillåtas ruinera en urfolkskultur, i strid med grundläggande mänskliga rättigheter. Genomgående framhölls det skamliga i att Sveriges regering som i övrigt var beredd att understryka betydelsen av mänskliga rättigheter och

deras okränkbarhet inte respekterade dessa när de kom i konflikt med inhemska industri- och näringspolitiska intressen. Mineralstrategin innehöll inte ett ord om urfolks rättigheter. Att regeringen tog så lätt på FNs kritik utpekades i sammanhanget som ett utslag av ett hyckleri som undergrävde Sveriges internationella trovärdighet som försvarare av mänskliga rättigheter. Om inte ens Sveriges regering respekterade dessa, hur kunde då landet inom FN framträda med anspråk på att påtala missförhållanden i mindre demokratiska länder? Risker var i ett sådant perspektiv, enligt de mest radikala rösterna, överhängande att den svenska regeringens agerande snarare legitimerade att även andra länder ignorerade urbefolkningars rättigheter, ty om inte Sverige ansåg sig ha ekonomiska förutsättningar att beakta dessa, vilket land skulle då ha det?¹⁴³ På denna punkt fick de samiska organisationerna starkt stöd av såväl Svenska kyrkan och Fältbiologerna som företrädare för oppositionspartierna och enskilda kulturskribenter vilka poängterade det oacceptabla i regeringens hållning och den nya svenska gruvpolitikens folkrättsligt tvivelaktiga grunder. I synnerhet kyrkan betonade att det folkrättsligt var regeringens uppgift att bevaka urfolkens mänskliga rättigheter, och att passivitet på detta område till förmån för internationella gruvbolags intressen var helt oförenligt med Sveriges undertecknande av FNs urfolksdeklaration 2007.¹⁴⁴

Mot denna bakgrund krävde flera samiska organisationer och Sametinget »avgörande inflytande« över hur samiska marker och vatten utnyttjades samt ett omedelbart stopp för alla prospekteringar och nyetableringar av gruvor i Sápmi, något som i grunden skulle kullkasta regeringens nya mineralstrategi och radikalt omskapa villkoren för gruvnäringen i stora delar av Norra Sverige.¹⁴⁵

Sverige som internationellt föredöme

I mineralstrategin betonas betydelsen av att Sverige tar på sig rollen som internationellt föredöme. Sverige ska bidra till att EUs mål om uthållig mineralförsörjning från europeiska källor uppnås och genom att framträda som Europas ledande gruvnation visa vägen i EU-kommissionens råvaruinitiativ. I den svenska mineralstrategin framhålls att Sverige står för drygt 90% av den totala järnmalms-

produktionen inom EU och att landet tillhör de främsta producenterna av koppar, zink, bly, guld och silver. Rollen som internationellt föredöme befästs genom anspråket att Sverige upprätthåller denna position samtidigt som hänsyn tas till miljö-, natur- och kulturvärden, samt genom ambitionen att en hållbar ekonomisk tillväxt skall komma alla landsändar till del.¹⁴⁶

Idén att det tillkommer Sverige att uppträda som internationellt föredöme inom gruvpolitiken omhuldades även av mineralstrategins kritiker, men för det första ansåg de inte att regeringens gruvpolitik stod i överensstämmelse med en sådan ambition, för det andra gjorde de en helt annan tolkning av dess innebörd. Företrädare för såväl samiska organisationer som Fältbiologerna och lokala motståndsgupper påtalade i linje med mineralstrategin att den svenska gruvpolitiken inte enbart kunde betraktas som en nationell angelägenhet, utan att den innebar att landet visserligen exporterade malm, men också en politisk modell för mineralutvinning, som inte alls tog hänsyn till »miljö, hälsa och urfolks rättigheter«. De hävdade att »den svenska modellen« lätt kunde bli en ursäkt för företags exploatering av natur och människor över hela världen, ty om inte Sverige ansåg sig ha råd att beakta natur- och kulturvärden kunde knappast andra länder förväntas göra det. Den nya mineralstrategin befanns således vara »ovärdig« Sverige, bryta med landets tradition att framträda med internationellt sett förhållandevis progressiva ambitioner beträffande miljöhänsyn och mänskliga rättigheter, samt legitimera en mineralutvinning som enbart prioriterade kortsiktig ekonomisk tillväxt. Mineralstrategins kritiker kunde med andra ord skicka idén om Sverige som internationellt föredöme i retur till regeringen, göra gällande att det vore en global ekologisk katastrof om den svenska mineralstrategin blev internationellt vägledande och anklaga den svenska riksdagsmajoriteten för att restlöst svika ideal som Sverige i internationella sammanhang tidigare gjort sig känt för att stå upp för. Sverige hade genom mineralstrategin förrått sina egna ideal och gått i bräsch för en brutal extraktivism med koloniala förtecken, och därmed blivit ett föredöme för något helt annat än vad regeringen gjorde anspråk på.¹⁴⁷

En alternativ mineralstrategi

Det var således en ganska brokig samling röster som höjdes i protest mot vad som uppfattades som en på avgörande punkter feltänt och till vissa delar omoralisk mineralstrategi. Här rymdes såväl modernitetskritiker som pekade på regeringens gruvpolitik som ett typiskt utslag av en långsiktigt ohållbar tillväxthetsande kultur, som nationalekonomer som valde att framhålla mineralstrategin som en dålig affär på strikt ekonomiska grunder. Denna diversitet till trots så är det emellertid möjligt att urskilja vissa gemensamma nämnare för de olika kritiska positionerna. Sammantaget kan dessa formuleras som en alternativ mineralstrategi vilken förvisso förblev outtalad i den offentliga debatten, men vars konturer likväl går att ana genom en läsning av en stor mängd av de kritiska utsagor som förekom i kölvattnet på lanseringen av mineralstrategin 2013.

Till att börja med var denna alternativa mineralstrategi restriktiv och starkt fokuserad på mer noggranna och ambitiösa miljöprövningar. Den var inriktad på effektiviserad och reducerad användning av metaller och icke förnybara naturresurser, samt överlag minskad konsumtion och exploatering av ändliga tillgångar. De metaller som trots allt behövde användas borde i första hand komma från återvinning av avlagd teknisk utrustning, skrotupplag, soptippar, uttjänta ledningsnät och urbruktagen infrastruktur. Slagghögar och avfallsdeponier vid befintliga gruvor borde också nyttiggöras. Nyutvinning av mineraler borde ske genom ökat utnyttjande av befintliga gruvor, medan prospektering och etablering av nya gruvor i det längsta borde undvikas. I den mån detta trots allt blev nödvändigt borde det absolut inte ske med utgångspunkt i strikt ekonomiska kalkyler av vilka platser som var mest gynnsamma för gruvföretagen. Snarare måste dessa nya gruvor lokaliseras till platser som kunde anses vara lämpliga med tanke på natur- och kulturvärden, miljöhänsyn, den samiska kulturens villkor samt turismnäringens behov av förhållandevis orörd natur. Det var också av yttersta vikt att den gruvbrytning som under dessa omständigheter kunde tänkas komma till stånd organiserades enligt lagar och regler som garanterade att den bidrog långsiktigt till den regionala utvecklingen, underkastades rigorös miljöprövning och kom lokalsamhällena till del. Därför behövdes hårdare beskattningsregler,

höjda mineralavgifter, skärpt miljölagstiftning och en nationell gruvfond. Därtill kom att den alternativa mineralstrategin betonade vikten av att lokalbefolkningen gavs ett avgörande inflytande och bestämmanderätt över gruvetableringarna, men även att framtida generationers rätt till naturresurserna och oförstörda naturvärden beaktades. En gruvpolitik av detta slag skulle innebära en väsentlig begränsning av förutsättningarna för nyetablering av gruvor samt minska internationella gruvbolags intresse för att investera i Sverige, vilket också vore avsikten. Nyetablering skulle med fördel kunna ske i statlig regi, om än med hänsyn till de legitima intressen som förbisågs i regeringens mineralstrategi. Alla kritiker av regeringens mineralstrategi skulle kanske inte vara överens om en sådan alternativ strategi, men det var åt detta håll som den samlade kören av röster, om än sällan uttryckligen, riktade sig.

Så såg alltså de bärande idéerna ut i den kritiska opinion som började samla sig i Sverige i samband med att gruvboomen nådde sin kulmen under 2013. Till stora delar kom också dessa punkter att omfattas av Naturskyddsföreningen när denna formulerade sin alternativa mineralstrategi år 2014. Således kan det med fog hävdas att Sverige vid den här tiden rymde två distinkt olika visioner om Sveriges framtid som gruvnation: en som manifesterades i regeringens mineralstrategi och som vid tiden för dess lansering stöddes av sju av åtta riksdagspartier, och en som tog sig uttryck i de kritiska röster som med tilltagande styrka började höras bland lokala motståndsgupper, samer, akademiker, debattörer på ledarsidor, lokalpolitiker, miljöorganisationer och representanter för konkurrerande näringar. Under de år som följde skulle motståndet mot den av regeringen förda gruvpolitiken komma att ta sig uttryck i flera häftiga och stundtals våldsamma sammanstötningar, vilket kommer att skildras i några av de följande kapitlen.